

१३. श्री राजेश्वर देवकोटा

[संवत् २०४३ सालको 'मदन पुरस्कार' 'लिच्छवि सवत्को निर्णय' भन्ने ग्रन्थका लागि त्यसका रचयिता श्री नयराज पन्तलाई समर्पण गर्न संवत् २०४४ साल आश्विन १० गते रोज ७ का दिन आयोजित समारोहमा श्री राजेश्वर देवकोटाले दिनुभएको प्रवचन। यो प्रवचन 'नेपाली' त्रैमासिक अङ्क ११२ बाट उद्धृत गरिएको हो।]

सम्माननीया रानीसाहेब, गुरुवर पन्तज्यू र सभ्यगण !

विद्वत्-पक्षबाट नयराज पन्तज्यूमा श्रद्धाभिनन्दन गर्दै छु। 'मदन पुरस्कार' आज स्वनामधन्य छ- पन्तज्यूका कर-कमलमा यसको शोभा द्विगुणित भएको छ। विशेष्य नै स्वयं सार्थक भएकाले नयराजज्यूको विशेषण जोड्ने न मसित शब्द छ, न त 'मदन पुरस्कार'मा जोड्ने कुनै अलङ्करण नै छ। एउटै शब्द जोड्ने मेरो अधिकार छ- गुरुवर। गुरुवर नयराजको तपस्यालाई यस अलङ्करणले आँकन सक्तैन तर सानू सुमनलाई पनि सत्हरूको शिरमा चढ्ने अधिकार त छँदैछ।

'म' भन्दा अहङ्कार हुन्छ, उत्तम हुन्छ,- म कसरी व्यक्त गरूँ ? सङ्ग र प्रसङ्ग- म पनि यहाँ विद्वान्मा दरिएँ। सानू कलशमा पनि अलिकति वाग्मती त पसिहाल्छ नि भनी सम्झिदिनुहोस्- केही अलिकति छचल्कियो वा पोखियो भने त्यो पात्रको दोष हो।

मेरो धर्म अन्तर्निहित प्रश्न र समस्यालाई उद्धृत गराउनु र तिनका समाधानको लागि जुध्नु- शब्दान्तरमा जसलाई राजनीति भनिन्छ। तर मलाई नै 'मदन पुरस्कार'का प्रबन्धक महोदयहरूले एक समस्यामा छक्याइदिनुभयो- गुरुप्रति बधाई जापन गर्न शिष्यलाई अधि सारेर ! गुरुप्रति श्रद्धाको सुमन चढाउने अवसरबाट बञ्चित हुन को चाहन्छ ? गहिराइ नै नबुझी सरोवरमा हाम फाल्न को चाहन्छ ? चाहनु र नचाहनुको द्वन्द्वमा बाँधिएर बोल्दै छु- 'यावत् किञ्चित् नभाषते'। पुरस्कृत पुस्तकको मीमासा गर्ने मसित कुनै योग्यता छैन, कसैले पनि अनधिकार चेष्टा गर्न हुँदैन। मैले आफूलाई चिनेको छु- मैले केही जानेको छैन भनौं भने त्यो पनि सिद्धको बाणी हो। अकमकाउँदै पनि बोल्ने चेष्टा गर्दै रहनु हाम्रा लागि सुहाउने हो ब्यार !

प्रस्तुत ग्रन्थ इतिहासको कालनिरूपणको विषयमा छ । विषय र्जित नीरम छ ! तर त्यसैमा रस लिन सक्नु एक साधना हो । आफ्नो इतिहासमाऽ प्रामाणिक बनाउन नयराज पन्तज्यूको सान्निध्यमा र्जित अनुसन्धान भइरहेको छ, त्यो न नियोजित हो, न धन-मान-पुरस्कार-लक्षित हो- यो स्वतः स्फूर्त हो, विद्वत्-अभ्यास हो, गही हाम्रो सस्कार वा विद्वत् परम्परा हो ।

हाम्रो विद्याको उद्देश्य अर्थोपार्जन थिएन । धेरै प्राचीनकालतिर हांडन, मेरो वयस्यहरूको पूर्व बेलासम्म पनि प्राचीन शिक्षाका लागि शुल्कको परिकल्पना हुँदैनथ्यो । मदा गुरुको साहचर्य र सामीप्यमा गुरुमन शिक्षा पाइरहने अन्तेवासीको अधिकार हुन्थ्यो । र गुरुलाई विनयपूर्वक माष्टाङ्ग दण्डवत् गर्नु त कर्तव्य नै हुन्थ्यो । यस निर्द्वन्द्व भक्तिले कालान्तरमा एउटा विकृति खडा गरिदियो- गुरुवाक्य अर्थात् अकाट्य । त्यसपछि नै होला पुस्तकमा लेखिएकोलाई प्रामाणिक मान्ने र पड्कित रटने काम मात्रै विद्यार्थीको हात लाग्यो । त्यस परम्परामा नयराज पन्तज्यूले एक विद्रोह उपस्थित गरिदिनुभयो । उहाँ अनुसन्धान गर्न लाग्नुभयो- सत्यासत्य विवेचकको रूपमा पण्डित शब्द चरितार्थ हुने पात्र हुनुहुन्छ गुरु-परम्पराका गौरव नयराज ।

नाम- 'लिच्छवि संवत्को निर्णय'- ग्रन्थमा अलिकति गन्धन छ, वाकी सबै मन्थन छ, केही खण्डन छ,- धेरै प्रतिपादन छ । गन्धन बढिने खालको छ । गन्धन एउटा व्यथा हो । त्यसप्रति मेरो सहानुभूति छ । प्रतिपादित विषयवस्तुका सम्बन्धमा त्यो शाश्वत उद्गार सबैका लागि हो- 'कालोऽस्त्ययं निरवधि विपुला च पृथ्वी' । तर यस युगका हाम्रा लागि वस्तुतः गुरुवाक्य भएको छ- जो नयराजज्यूले लेखिदिनुभएको छ ।

दाता र दानको अभिनन्दनमा पनि दुई पङ्क्ति-दात्री, नेपाली भाषाकी धात्रीको रूपमा जगदम्बा- यहाँ तन मन धन चरितार्थ भएको छ, धन्यभागा, सम्माननीया रानीसाहेव- यो प्रेरणा आफैमा बढिरहोस्, अरू-अरूमा सरिरहोस् । हामी दुइटा शब्द लेखेर बाँच्न चाहनेहरूसित शुभेच्छाका शब्दबाहेक नै अरू के छ र ! वस्तुतः मान्छे बाँच्ने वाणीमा नै हो । मान्छे बूढो हुन्छ तर भाका सन्तुपछु । जसको भाका छ त्यसैको सन् हो, जसको चरित्र र संस्कार नै छैन त्यसको के सधुँ ! तर कस्तो विकृतिरि धर्कैलिदै गएको यो समाज छ- सदै सदैन- अरू धनीमानीहरूले पनि यस्ता सत्कार्य धेरै-धेरै गरे हुन्थ्यो नि ! तर म आशावादी मान्छे हुँ तर युग निराशावादको छ, बिच्छुइखलताको छ । तर आशावाद नै सत्य हो । म त आशा गरिरहेको हुनेछु - भाका सधुँ । भाका सार्नमा 'मदन पुरस्कार'को प्रयास प्रशंसनीय छ । धनको र्जित महिमा छ- प्रबन्धको नि ? आजको संसारमा कलाकौशलको चल्ती सुप्रबन्धमा नै निर्भर छ । यस दृष्टिले 'मदन पुरस्कार'का प्रबन्धहरू प्रशंसाका पात्र छन् । कति गठी लोप भइसके, कति संस्थान र प्रतिष्ठान टाट उल्टिइरहेछन्, 'मदन पुरस्कार' बढिरहेछ

किनकि यमने स्थापनाकालदेखि नै लक्ष्य पवित्र राखेको छ, अहिलेसम्म प्रदूषणबाट मुक्त छ। समाजमा प्रदूषणका प्रश्न उद्भूत गर्दागर्दा उद्धार गर्न नसकेर थाकेको म जस्तालाई यम विद्वत् सान्निध्यमा आज यहाँ केही क्षण विताउन पाउँदा केही आशा हुन्छ— राग, द्वेष छलकपटबाट मुक्त नभएकाहरू सरस्वतीको सेवा गर्न पनि त सक्तैनन्। आज त्यस्ता उपासकहरूको वीचमा एउटै निवेदन गर्न चाहन्छु। भापालाई प्रदूषणबाट जोगाइराख्न सके अरु प्रदूषितलाई चोख्याउन सकिन्छ। अन्य भाषा पढेका नेपालीहरूबाट नेपाली भाषा प्रदूषित भएको छ। अशुद्धि र प्रदूषणमा कुनै एउटा रोज्नुपर्‍यो भने म अशुद्धिलाई रोज्नेछु। भाषान्तरको सहायता नलिई मातृभाषाद्वारा आफ्नो कुरा बुझाउन नसक्नु भाषागत प्रदूषण होइन त ? त्यसकारण हाम्रो भाषाको स्रोत र आधार सर्वसाधारण जनको बोलीचालीलाई मान्नुपर्छ। त्यही चोखो र मधुर छ। 'मेरा काखमहाँ सुत्‍या र रघुनाथ हातको तकीया दियाँ—' त्यति रसिलो नेपाली लेख्ने आदि र अन्त्य उनी नै भए कि ?

तर मेरो यो आलोचना होइन। लेख्थे— एक दिन लेखनाथ कविशिरोमणिसित जम्काभेट भयो, लक्ष्मीपूजामा उहाँको बैठकमा च्याखेलाई आकर्षित गर्न उहाँ कति सिपालु र विनोदी हुनुहुन्थ्यो ! तर त्यस दिन त पुराणका दुर्वासा त ठमेलको चोकमा अवतरित ! त्यस दिनदेखि साहित्यिक आलोचना लेख्न छाडिदिएँ। तर आलोचना, हास्यव्यङ्ग्यविना त मान्छे मान्छे रहँदैन, महामानव भइहाल्छ। काल र पात्र भने हेर्नुपर्ने रहेछ। यहाँ सबलाई रसिक देख्छु— कमी केवल ममा कवित्व छैन— 'यत् पठितम् तत् गुराय समर्पितम्'। कीर्तिपुरमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय छ। तर यो हास्यव्यङ्ग्य पनि होइन, आलोचना पनि होइन, शिक्षा वैराग्य हो। आज यो समागम वैराग्यबाट क्षणिक निवृत्ति पाइने ठाउँजस्तो लागिरहेछ। साहित्यिक आलोचना प्रारम्भमा नै छाडे पनि सामाजिक आलोचनाको लुतो भने आजीवन जाने देखिन। यो 'मदन पुरस्कार'का लागि लेखकले दर्खास्त दिनुपर्ने परिपाटी चन्द्रिकाको बीचको तिलक जस्तो लाग्छ— 'मदन पुरस्कार'को प्रकाशले नभेटिने भएर राखिएको हो त ? कि खानदानी अवशेष हो ? 'मदन पुरस्कार' नयराज पन्तज्यूमा आफैँ खोज्दै पुगेको भए यो गुणन हुन्थ्यो, धन भयो।

अन्त्यमा, सम्माननीया रानीसाहेबलगायत सबै गुठी-सदस्यहरूलाई आज यस समारोहमा उपस्थित भई यहाँहरू सबैको अभिनन्दन गर्ने अवसर दिनुभएकोमा धन्यवाद टर्काउनुहुन्छ, मलाई आज यहाँ उपस्थित गराउने कलामा कुशल कमलमणिजी र परिपाठमा निपुण बहुनाम विभूषित वासुदेवजीलाई के दिऊँ जोसित मेरो द्वित्वभाव छैन।

